

РЕАЛІЗАЦІЯ ЗАВДАНЬ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ХАБАРНИЦТВА В СИСТЕМІ НАСТУПНИХ СЛІДЧИХ ДІЙ

Розглядаються питання організації і проведення окремих слідчих дій на наступному етапі розслідування хабарництва. Визначено особливості формування типових слідчих ситуацій, версій, основні завдання наступних слідчих дій, їх криміналістичне забезпечення, а також окремі пропозиції вдосконалення нового КПК України.

Рассматриваются вопросы организации и проведения отдельных следственных действий на последующем этапе расследования взяточничества. Определены особенности формирования типичных следственных ситуаций, версий, основные задания последующих следственных действий, их криминалистическое обеспечение, а также отдельные предложения усовершенствования нового УПК Украины.

Questions related to organization and carrying out particular investigative actions at the next stage of investigation into bribery are considered in the article. The peculiarities of typical investigative situation formation, versions, basic tasks of further investigative actions, their criminalistic provision as well as particular suggestions for improvement of the new Criminal Procedure Code of Ukraine are determined.

Постановка проблеми. Сучасні євроінтеграційні процеси в Україні ускладнені багатьма чинниками. Лабети затяжної суспільно-політичної, соціально-економічної кризи гальмують динаміку державотворчого процесу, безспірним та негативним наслідком чого є значне погіршення всіх без винятку кількісних та якісних характеристик злочинної та іншої девіантної поведінки громадян.

Корупція, розкрадання державної власності, рейдерство, шахрайство, розбої, грабежі тощо сьогодні стали звичним явищем, що в корні підривають віру пересічних громадян у правову державу. Найбільш небезпечним проявом корупції є хабарництво. Саме тому дослідження проблем оптимізації протидії корупційним злочинам в Україні обумовлені насамперед їх безперечною актуальністю, глобалізацією закріплення на всіх щаблях влади цього вкрай небезпечного для української державності соціального явища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення судової та слідчої практики дає підстави стверджувати, що сучасне хабарництво за різноманітністю проявів становить складний механізм злочинної діяльності, що, в свою чергу, визначає особливості науково-теоретичного забезпечення роботи правоохоронних органів та підкреслює важливість розглядуваних питань. Проблеми протидії хабарництву досліджували у своїх роботах такі вітчизняні та зарубіжні вчені криміналісти як Аверьянова Т.В., Берекашвілі Л.Ш., Бояров В.І., Волженкін Б.В., Дулов А.В., Камінський М.К., Квіцинна А.К., Кофанов А.В., Машков С.А., Мишков Я.С., Салтевський М.В., Семашко Н.І., Хачатурян Т.Б., Шепітько В.Ю., Яні П.М. та ін.

Однак, на нашу думку, є доцільним більш докладне висвітлення та систематизація окремих організаційних заходів, моделювання, версіювання, планування та реалізації слідчих дій відповідно до певних слідчих ситуацій тощо.

Мета статті. На наш погляд, є актуальними та доцільними подальші дослідження з питань вдосконалення криміналістичних засобів та методів протидії корупції та її найбільш небезпечному прояву – хабарництву. Наукові доробки з цих питань якісно збагатили б арсенал працівників правоохоронних органів у боротьбі з цим соціальним злом.

Виклад основного матеріалу. Хабарництво відрізняється від інших злочинів високим рівнем латентності (на думку експертів, латентність хабарництва становить від 95 % до 98 %), низькою іншими характерними особливостями, зміст яких значно ускладнює його розслідування, є важливою складовою формування типових слідчих ситуацій початкового та наступного етапу розслідування та умовою визначення типових дій слідчого.

Насамперед типовою особливістю хабарництва є його прихований характер, що в свою чергу визначає наявність інших обставин, зокрема й таких, які ускладнюють перебіг слідчих ситуацій, а саме:

- 1) складний механізм злочину, конфіденційність та відсутність очевидців події, і як тому наслідок, ускладнена особливість формування ідеальних і матеріальних відображень в слідчій картині (фіксації дій хабародавця і хабароодержувача);
- 2) відсутність традиційних слідів злочину, які прийнято вважати більш інформативними;
- 3) труднощі виявлення обов'язкової ознаки складу злочину – предмета хабара;
- 4) заінтересованість хабародавця, хабароодержувача та посередників у приховуванні цієї протиправної події, їх однакості у протидії розкриттю та розслідуванню злочину;
- 5) наявність кругової поруки між основними фігурантами хабарництва та наближеними особами, заінтересованими у його приховуванні.

Відповідно до ст. 2 нового КПК України (забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування) в умовах більш типової багатоепізодності хабарництва, слідчий зо-

бов'язаний з'ясувати всі факти злочину та прийняти правове рішення за кожним з цих епізодів. Проте й однопізнаний факт хабарництва в умовах вище перелічених обставин слідчої ситуації, не менше ускладнюватиме процес збирання доказів.

В типових умовах складних слідчих ситуацій на початковому етапі розслідування злочину, визначальне значення матиме вміння слідчого проаналізувати слідчу ситуацію та визначити рівень її сприятливості, який залежатиме від наявності джерел та змісту інформації про подію хабарництва.

Проте слідча ситуація – це реальна обстановка, а не лише її інформаційна модель. Саме реальність обставин, що склались на початковому етапі розслідування злочину та їх аналіз дозволить слідчому прогнозувати [1, с. 166-173] подальший сприятливий чи не сприятливий розвиток слідчих ситуацій на наступному етапі розслідування та впливати на їх перебіг.

Отже, на початковому етапі розслідування цього злочину перед слідчим стоїть завдання розробити детальну модель як першочергових, так і подальших дій, вжиття певного комплексу необхідних заходів для забезпечення його діяльності, які всебічно сприятимуть оптимальному досягненню завдань розслідування хабарництва на певному його етапі.

У результаті слідчих дій, проведених слідчим на початковому етапі розслідування хабарництва, як правило, вдається з'ясувати основні обставини щодо події злочину: де, коли, ким та в якій обстановці мало місце давання та одержання хабара; який предмет хабара; які напрямки, результати та соціальна небезпека дій хабарника за отриманий хабар; які матеріальні та ідеальні сліди злочину залишилися в місцях їх локалізації; хто із громадян бачили, могли бачити, володіють іншою інформацією щодо вчинення цього злочину або його наслідків.

Однак для всебічного, повного й об'єктивного дослідження всіх обставин події хабарництва, вирішення питання про винність службової особи, яка підозрюється у вчиненні злочину, слідчому необхідно виконати слідчі дії, які не є характерними для початкового етапу, а саме тому в цей період розслідування відбувається закінчення початкового та настає наступний етап розслідування.

На думку В.К. Лисиченка, "... діяльність слідчого на наступному етапі розслідування починається з аналізу й оцінки зібраних фактичних даних, урахування нових слідчих ситуацій, планування відповідних версій та визначення подальшого спрямування розслідування" [2, с. 252].

Таким чином, залежно від того, наскільки слідчому на початковому етапі вдалося здобути та опрацювати криміналістичнозначиму доказову інформацію по кримінальному правопорушенню, необхідну для повідомлення про підозру та завершення досудового розслідування, визначається тривалість наступного етапу розслідування та його зміст.

Для наступного етапу досудового розслідування злочинів, пов'язаних із хабарництвом, на наш погляд, можна виділити дві типові слідчі ситуації:

а) слідча ситуація, що характеризується наявністю цілком певної доказової інформації про основні обставини давання та одержання хабара та осіб, причетних до вчинення злочину;

б) слідча ситуація, що характеризується відсутністю цілком певної доказової інформації про основні обставини давання та одержання хабара та осіб, причетних до вчинення злочину.

На відміну від другої, наведена перша слідча ситуація є сприятливою для розслідування злочину, адже відображає необхідні можливості вирішення завдань розслідування, що стоять перед слідчим.

Отже, основними завданнями наступних слідчих дій, насамперед, є усунення недоліків початкового етапу досудового розслідування, а також наявних у матеріалах розслідування суперечностей. На підставі здобутої у ході розслідування інформації висунення нових версій, перевірка їх, а також додаткова перевірка слідчих версій, побудованих на початковому етапі розслідування, розслідування злочину за нововиявленими обставинами хабарництва або внаслідок зміни обстановки вчинення злочину тощо.

Достатня увага також повинна приділятися питанням діагностики та прогнозування розвитку слідчої ситуації, прийняття організаційних, процесуальних або оперативно-тактичних рішень та подальшого планування слідчим роботи по кримінальному провадженню.

В умовах дії нового КПК України, на наш погляд, не менш важливим та актуальним залишається виявлення слідчим причин і умов, які сприяли вчиненню злочину, проведення заходів профілактичної спрямованості тощо.

По-перше, у ст. 2 КПК України від 13.04.2012 р. зазначені завдання кримінального судочинства, зокрема щодо повноти досудового розслідування тощо. Проте, на нашу думку, без необхідної правової регламентації залишились питання, пов'язані із виявленням причин і умов, які сприяли вчиненню злочину і внесення подання слідчого, прокурора про вжиття заходів для усунення цих причин і умов (ст.ст. 23, 23-1 КПК 1960 р.). Наприклад, у п. 2 ст. 73 чинного КПК Російської Федерації чіткої регламентації отримало питання щодо з'ясування також і обставин, які сприяли вчиненню злочину.

По-друге, про важливість цієї проблеми свідчить і вимога Генерального прокурора України щодо своєчасного вжиття заходів до усунення причин та умов, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення в межах діяльності прокурорів у кримінальному провадженні (п. 1.4. ч. 1 наказу № 4гн від 19 грудня 2012 року).

З окремих питань правового забезпечення розслідування злочинів нами проведено анкетування 90 прокурорсько-слідчих працівників.

89% опитаних працівників прокуратури висловились щодо доцільності доповнення ст. 91 КПК України окремим пунктом: "3. Підлягають з'ясуванню також обставини, причини і умови, які сприяли вчиненню злочину", а також доповнення чинного КПК відповідними статтями, які би регламентували порядок виявлення причин і умов, які сприяли вчиненню злочину та внесення подання слідчого, прокурора про вжиття заходів для усунення цих причин і умов як важливої складової профілактичної діяльності.

Загальновизнано, що профілактика є одним з головних напрямків протидії злочинності, що і зумовлює виняткову актуальність проблем нормативно-правового регулювання профілактики злочинності [3, с. 130-135]. У зв'язку з цим важливо зазначити, що серед суб'єктів кримінального провадження, крім прокурорсько-слідчих працівників, ніхто не володітиме більш докладною інформацією про причини і умови, які сприяли вчиненню конкретних злочинів, що і є визначальною умовою вищенаведеної пропозиції.

На наступному етапі розслідування злочину зміст роботи слідчого залежить від обсягу й вірогідності наявної у матеріалах досудового розслідування інформації про окремі обставини вчинення хабарництва. Зокрема, в умовах несприятливої слідчої ситуації, коли лишаються невідомими основні обставини хабарництва, на наш погляд, доцільно спланувати та виконати слідчі дії, результати яких уможливають переведення слідчої ситуації до категорії сприятливих, а саме:

- провести судові експертизи: судово-почеркознавчі, техніко-криміналістичні документів, матеріалів і речовин, дактилоскопічні та інші трасологічні експертизи, судово-економічні, судово-хімічні експертизи, фоноскопичні (судово-акустичні) експертизи тощо;
- здійснити додаткові та повторні допити свідків, підозрюваного у вчиненні хабарництва;
- за умов розбіжностей в показаннях раніше допитаних осіб, відповідно п. 9 ст. 224 КПК, провести їх одночасний допит для з'ясування причин цих розбіжностей, провести слідчий експеримент тощо.

Водночас, особливо в умовах несприятливої слідчої ситуації, слідчому також доцільно налагодити дієву взаємодію з підрозділами по боротьбі з організованою, економічною злочинністю з метою отримання достовірної інформації про основні обставини давання та одержання хабара, причетних до вчинення злочину осіб.

Таким чином, слідчі дії на наступному етапі розслідування можливо поділити на декілька напрямів, якісний зміст яких, насамперед, залежатиме від характеру отриманої інформації та її доказового значення.

В умовах складної слідчої ситуації, слідчий повинен передбачити не тільки її позитивне вирішення, але і виникнення більш складних її різновидів, які негативно впливають на наступальний характер розслідування та динаміку його дій.

В зазначеній слідчій ситуації на наступному етапі розслідування також повинні застосовуватися типові версії про особливості вчинення злочину, спосіб давання та одержання хабара, про особу злочинця та інші обставини, що мають важливе значення по кримінальному провадженню.

При розслідуванні злочинів про хабарництво, найбільш типовими можна визначити наступні версії:

1. Факт давання-одержання хабара дійсно мав місце.
2. Одержання хабара певною службовою особою мало місце неодноразово.
3. Хабарництва не було, а мала місце дія законного характеру або побутового змісту, де дійсно передбачувана передача грошей, матеріальних цінностей тощо, помилково сприйняті заявником як хабарництво.
4. Мали місце інші протиправні дії, помилково сприйняті заявником саме як хабарництво.
5. Хабарництва не було, а має місце обмова, метою якої є усунення конкурента, помста, запламування репутації службової особи тощо.

На наступному етапі розслідування злочинів, пов'язаних із хабарництвом, перед слідчим можуть виникати нові проблеми та завдання, пов'язані з доказуванням факту вчинення цього злочину. Ми вважаємо, що найбільш ефективному вирішенню цієї проблеми сприятиме планування та реалізація таких заходів:

- 1) докладне вивчення матеріалів досудового розслідування, службових перевірок, листів та повідомлень громадян з метою поглибленого аналізу всієї інформації по факту хабарництва;
- 2) витребування та вивчення матеріалів розслідування про інші факти протиправної поведінки певної особи (інших службових злочинів тощо);
- 3) визначення кваліфікуючих особливостей вчинення протиправних дій, з урахуванням яких більш поглиблене визначення та подальше з'ясування під час наступних слідчих дій обставин, що підлягають доказуванню по справі, та їх криміналістичне забезпечення [4] під час підготовки та проведення слідчих дій;
- 4) вивчення способу життя підозрюваного;
- 5) проведення повторних, додаткових оглядів місця події, предмету хабара або інших слідчих дій;
- 6) встановлення працівників певного закладу, установи чи організації або інших громадян, які володіють або можуть володіти інформацією по факту злочину та їх допити;
- 7) допити керівних відповідальних осіб певної установи, організації або закладу, або керівників вищестоящої ланки по даному факту хабарництва, а також про їх дії та бездіяльність, які могли стати причинами і умовами, що сприяли вчиненню злочину.

Важливо зазначити, що залежно від особливостей механізму певного факту одержання хабара, функціональних обов'язків та галузі діяльності підозрюваної службової особи, інших особливостей та обставин злочину, питанням з'ясування причин і умов, які сприяли вчиненню злочину, повинно бути відведено важливе місце під час проведення практично всіх слідчих дій як на початковому, так і на наступному етапі розслідування цього злочину.

Водночас, на наш погляд, як початковий, так і наступний етап розслідування повинен проходити з урахуванням вимог наукової організації праці слідчого [5, с. 295-352] з постійним удосконаленням планування розслідування наступного етапу. У складній слідчій ситуації в умовах значного дефіциту доказової інформації про хабарництво, особливе значення набуває реалізація модельного підходу до розкриття злочину на базі глибокого криміналістичного аналізу всього комплексу даних, отриманих на початковому етапі розслідування, оскільки дослідження безпосередньо окремих фактів по справі без їх взаємозв'язку і взаємобумовленості з низки причин неможливе або недоцільне.

Моделювання, зокрема і у слідчій діяльності, обґрунтоване ґносеологічною основою. Це дослідження будь-яких явищ, процесів, систем об'єктів шляхом побудови та вивчення їх моделей, це одна з основних категорій теорії пізнання, на якій ґрунтується будь-який метод наукових досліджень, як теоретичний, так і експериментальний. У психологічному розумінні моделювання (від франц. *modele* – зразок) – дослідження психічних процесів і станів за допомогою їх реальних чи ідеальних моделей [6, с. 186].

На думку М.В. Салтевського: "У кримінальному судочинстві моделювання – це метод наукового дослідження, що проявляється на практиці у вигляді тактичного прийому при провадженні деяких слідчих дій", сутністю якого є створення моделі реального предмета для дослідження його ознак і властивостей [7, с. 35-37].

Що ж стосується наведеної вище складної слідчої ситуації, то саме моделювання дозволить слідчому підвищити коефіцієнт корисної дії при побудові та перевірці слідчих версій, плануванні окремих слідчих дій та оптимізації усього процесу розслідування.

В слідчій практиці використовуються переважно два види моделей – фізичні та уявні, де фізичному належить матеріальне відтворення об'єкта дослідження, а уявне моделювання – це послідовна логічна конструкція, уявний образ реального матеріального предмета, явища суб'єктом розслідування.

Саме тому, перш ніж розпочати створення уявної розумової моделі, слідчий повинен поетапно уявити та проаналізувати: по-перше, докладно відому та перевірену по справі інформацію; по-друге, інформацію, що потребує додаткового опрацювання; по-третє, визначити перелік обставин, які найбільше потребують інформаційного забезпечення, відсутність якого ускладнює слідчу ситуацію. Шляхом застосування методу моделювання, можуть бути вирішені як загальні, так і окремі тактичні завдання у процесі розслідування злочину [8, с. 76].

Висновки. Отже, використання методу моделювання в умовах складної та несприятливої слідчої ситуації, що характеризується відсутністю достатньої доказової інформації про обставини давання та одержання хабара, сприятиме слідчому результативно вирішити такі завдання під час розслідування:

- відокремлення та пояснення фактів, що мають ознаки злочину, встановлення походження і зв'язку між цими фактами, їх послідовності (також і шляхом реконструкції події);
- встановлення особи злочинця, а також свідків, потерпілих;
- пошук та дослідження слідів злочину, інших матеріальних джерел інформації;
- усунення суперечностей між окремими фактами в події злочину;
- визначення подальшого напрямку розслідування злочину.

Таким чином, стає очевидним, що аналізуючи слідчу ситуацію, визначаючи наявність у матеріалах досудового розслідування конкретних даних з питань одержання чи давання хабара, їх потребу в додатковій перевірці, джерела інформації, які належить виявити, слідчий визначає конкретні мету й завдання кожної своєї дії і тільки після цього виконує планування своїх наступних дій та їх реалізацію.

Література

1. Журавель В.А. Криміналістичне прогнозування у розслідуванні злочинів // Вісн. Акад. правових наук України. – Х.: Право. – 2000. – № 2 (21). – С. 166-173.
2. Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений / В.К. Лисиченко, В.И. Гончаренко, М.В. Салтевский и др.; Под ред. В.К. Лисиченка. – К.: Выща шк., Головное изд-во, 1988. – 405 с.
3. Давиденко В.В. Анализ правового обеспечения расследования самовольного залишения войсковой части – важлива складова розробки окремої криміналістичної методики // Європейські перспективи. – Х.: Спеціалізоване видавництво ЮНЕСКО. – 2013. – № 3. – С. 130-135.
4. Криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования корыстно-насильственных преступлений. Спецкурс лекций: Учеб. пособие для вузов / Под ред. проф. В.П. Лаврова. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2003. – 126 с.
5. Основы управления в органах внутренних дел. Учебник / Под ред. А.П. Коренева. – М.: Моск. ун-т МВД России, Изд-во "Шит-М", 2003. – 396 с.
6. Краткий психологический словарь / Сост. Л.А. Карпенко; Под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – М.: Политиздат, 1985. – 431 с.
7. Салтевский М.В. Криміналістика. Підручник: У 2 ч. Ч. 2. – Х.: Консум, 2001. – 528 с.
8. Лузгин И.М. Моделирование при расследовании преступлений. – М.: Юрид. лит. 1981. – 152 с.